

Місце соціальних та економічних прав людини в праві Світової організації торгівлі

О.М. Домбровська

аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Науковий керівник:

О.І. Мельничук
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

У статті особливу увагу приділено розкриттю основних теорій взаємодії права СОТ і міжнародного права захисту прав людини. Проаналізовано питання впливу права СОТ на дотримання соціальних та економічних прав людини.

В статье особое внимание уделено раскрытию основных теорий взаимодействия права ВТО и международного права защиты прав человека. Проанализированы вопросы влияния права ВТО на соблюдение социальных и экономических прав человека.

The article focuses on the disclosure of the major theories of the WTO law and international law of human rights interaction. The questions of the impact of the WTO the law to comply with social and economic rights are analyzed.

Ключові слова: світова організація торгівлі, соціальні права, економічні права, угоди СОТ, Орган врегулювання суперечок.

Постановка проблеми

Однією з основних галузей вивчення міжнародного публічного права є дослідження системи міжнародного захисту прав людини. Актуальність цього правового питання пов'язана з тим, що через глобальні закономірності й тенденції, активізацію участі міжнародних торговельних організацій, інтернаціоналізацію внутрішнього права все більшого значення набувають завдання безпеки людини. Адже ці процеси сприяють активній взаємозалежності між різними галузями міжнародного права та внутрішніми правовими системами держав, формують нові юридичні відносини, інститути, норми, тому актуалізують питання ефективного аналізу місця соціальних та економічних прав людини в праві Світової організації торгівлі. Ураховуючи, що в сучасних умовах глобальний торговельний простір є взаємопов'язаною системою відносин між країнами-членами СОТ і між країнами-членами ООН, по-

требує свого подальшого дослідження посилення ролі правової системи Світової організації торгівлі як основного елементу створення внутрішнього законодавства учасників, що вступили до неї.

Так, лібералізація міжнародної торговельної політики країнами-членами СОТ впливає на зниження тарифних і нетарифних перешкод, усунення митних бар'єрів, проведення політики заохочення конкуренції, також позначається на цінах, зайнятості, бюджетних надходженнях [1]. Хоча зменшення обмежень на міжнародну торгівлю здебільшого сприяє економічному розвитку країн-членів СОТ, але водночас може неоднозначно впливати на дотримання соціальних та економічних прав людини державами. А досягнення цілей стійкого та справедливого розвитку неможливе без покращення становища громадян країн-членів СОТ. Недостатня договірна база в праві Світової організації торгівлі в напрямі захисту соціальних та економіч-

них прав людини, неоднакове розуміння суті та завдань захисту цих прав різними державами-членами, плутанина в термінології, доволі розгалужена і не завжди узгоджена між собою система домовленостей СОТ не сприяють їх достатньому правовому захисту в рамках останньої. Ураховуючи вищенаведене, ця тематика свідчить про актуальність визначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вітчизняні вчені оминули увагою проблематику правової охорони соціальних та економічних прав у рамках СОТ. Лише окремим теоретичним аспектам цього питання присвятили свої праці такі вчені міжнародного права, як зокрема В.Н. Денисов, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, С.В. Ісакович, П.О. Недбайло, І.І. Лукашук, Ю.М. Колосов. Значно краще це питання висвітлено іноземними дослідниками, в цьому контексті варто виділити наукові праці Е.-У. Петерсманна, Д. Марсо, Д. Загел, Х. Лім, С.Х. Клівленда, Л. Бартелза.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Найбільш складною проблемою в дослідженні місця соціальних та економічних прав людини в праві СОТ є його теоретичне визначення. Існує декілька теорій взаємодії права Світової організації торгівлі та міжнародного права захисту прав людини. Кожна з них має як переваги, так і недоліки. Усі зазначені різнопланові теорії спонукають до висновку про неоднозначність цієї проблеми, що вимагає теоретичного вивчення й аналізу.

Формування цілей статті

Таким чином, метою дослідження є висвітлення місця соціальних та економічних прав людини в праві СОТ. Завданням статті є наукове узагальнення різноманітних теорій взаємодії права СОТ і міжнародного права захисту прав людини, визначення місця соціальних та економічних прав людини в правовій системі Світової організації торгівлі, аналіз правових дже-

рел останньої щодо впливу на соціальні та економічні права людини.

Виклад основного матеріалу дослідження

Пакет СОТ (перелік угод, що розглядаються як єдиний загальний результат Уругвайського раунду, тобто застосовується принцип єдиного пакета) має основоположне значення для формування, становлення інструменту дотримання міжнародного права у сфері захисту прав людини її учасниками. Наприкінці 90-их років ХХ ст. спостерігається тенденція взаємозалежності положень міжнародного права у сфері захисту прав людини з нормами права СОТ. Юристи міжнародного права порушують питання про врахування впливу міжнародної торгівлі на права людини [2].

Проаналізувавши праці науковців, що стосуються теорій взаємодії права СОТ і міжнародного права захисту прав людини, необхідно зазначити, що фахівці дотримуються різних точок зору стосовно сутності цього питання. Ми вважаємо, що умовно можна виділити три групи.

Охарактеризуємо зміст положень кожної з них. У працях першої групи науковців, що стосуються взаємодії права СОТ і міжнародного права захисту прав людини, можна прослідкувати використання «*теорії окремих галузей*». Ця теорія полягає у тому, що міжнародне право захисту прав людини та право СОТ слід чітко розділити. Автори цієї теорії не спростовують важливість захисту прав людини, натомість стверджують, що право СОТ – це правова система, яка не може регламентувати відносини, що стосуються захисту прав людини.

Американський учений К. Джонс, наприклад, зазначає, щоб розширити Пакет СОТ для закріплення прав людини, в тому числі соціальних та економічних, потрібно пройти довгий і важкий процес, включаючи нові правила та процедури. Також ця дія може підірвати всю суть угод СОТ. Оскільки остання «є організацією, яка створена для лібералізації торгівлі без торговельних санкцій, то це могло б спри-

чинити перекирення принципів для створення нових правил з метою примушування учасників СОТ, які не згідні з певними вирішеннями питань, з використанням торгівлі як зброї» [3].

Американський професор права Д.П. Келлі не заперечує об'єднанню міжнародного права захисту прав людини з правом СОТ. Він вважає, що це стане можливим тоді, коли дадуть згоду всі 153 члени Світової організації торгівлі на прийняття єдиного підходу щодо взаємодії міжнародного права захисту прав людини і права СОТ. Тому, вчений стверджує, що неможливо поєднати ці дві галузі міжнародного права [4].

Прихильники «теорії окремих галузей» (Д.П. Келлі, М.Д. Фінгер) рекомендують таке вирішення цієї проблематики: для дотримання прав людини існують організації, які спеціально створені для вирішення цих проблем, або за потреби варто сформувати інші міжнародні організації для подолання нових ускладнень [4; 5].

У працях другої групи вчених використовується термін «теорія чіткого поєднання». Автори цієї групи прагнуть включити положення захисту прав людини у право СОТ. Першим серед науковців-міжнародників, хто висунув таку теорію, був Е.-У. Петерсманн – італійський професор міжнародного права. Він розвинув так званий конституційний підхід до міжнародного права захисту прав людини і права СОТ. У контексті «теорії чіткого поєднання» ці галузі розвиваються серед інших галузей міжнародного права. Вони сформовані на однакових цінностях: свободі особистості та відповідальності; принципі відмови від дискримінації; доступі до судів та вирішенні суперечок судами тощо [6]. Тобто, через те, що право СОТ і міжнародне право захисту прав людини формуються в межах міжнародного права не відокремлено один від одного, то в цьому разі, як наголошує Е.-У. Петерсманн, конституційний підхід необхідний. Тому в право СОТ необхідно включити положення щодо захисту прав людини, у тому числі соціальні та економічні, щоб

узаконити існування СОТ, її діяльність. З цього випливає, що торговельні проблеми та питання захисту прав людини повинні регулюватися на однаковому рівні, а міжнародні договори, що стосуються захисту прав людини, можуть обмежувати вільну торгівлю, як і вільна торгівля може обмежувати права людини [7].

Третя група вчених, прихильники «теорії нечіткого поєднання», виділяють дві позиції: права людини, хоча не чітко, але включені в деякі угоди СОТ; право СОТ не може тлумачитися в повній ізоляції від інших галузей публічного міжнародного права, у тому числі міжнародного права захисту прав людини.

На нашу думку, «теорія нечіткого поєднання» в більшій мірі відповідає реаліям міжнародного публічного права, оскільки застосовувалася на практиці, знайшла закріплення в міжнародних договорах, наприклад, у рішенні Органу врегулювання суперечок (далі – ДСБ) «Компенсаційні заходи щодо деяких товарів з ЄС» 2003 року. Тому торкнемося більш детально аспектів «теорії нечіткого поєднання».

У прихильників цієї теорії існує думка, що деякі права людини все-таки включені в певні положення Пакету СОТ, хоча вони неконкретизовані. Підтвердження цього аргументу можемо знайти в ст. XX Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 р. (далі – ГАТТ) [8]. Зокрема С.Х. Клівленд стверджує, що ці норми можуть і повинні використовуватися для захисту прав людини в процедурах урегулювання суперечок у межах права СОТ. Це припущення базується на ідеї, що такий підхід при тлумаченні необхідний для лібералізації торгівлі з метою послідовного розвитку норм основних прав людини та відповідає більш широким вимогам міжнародної правової системи [9].

Поряд з цим у працях прихильників «теорії нечіткого поєднання» оперується положення, засноване на ідеї, що Пакет СОТ не може інтерпретуватися ізольовано від інших інструментів міжнародного публічного права. Підставу для цього припущення можемо віднайти в Домовленості

про правила і процедури врегулювання суперечок 1994 року. Згідно зі ст. 1.1 згаданої домовленості «правила та процедури застосовуються до суперечок, які подаються на розгляд відповідно до положень про консультації та врегулювання суперечок тих угод, які перелічено у Доповненні 1 до цієї Домовленості, (які у цій Домовленості іменуються «охоплені угоди»)). «Охоплені угоди» включають: Угоду про заснування Світової організації торгівлі; багатосторонні Угоди з торгівлі товарами; Генеральну угоду про торгівлю послугами; Угоду про торгові аспекти прав інтелектуальної власності; багатосторонні Угоди з обмеженою кількістю учасників Питання застосування правової норми розтлумачено в ст. 7 цієї домовленості: група експертів має право «вивчати у світлі відповідних положень (...), справу, яку було подано до ДСБ», і «вивчати відповідні положення у будь-якій охопленій угоді або угодах, на які посилаються сторони суперечки» [10]. У публікаціях більшості авторів міститься думка про те, що ця стаття враховує інші норми міжнародного публічного права, які можуть застосовуватися на доповнення до Пакету СОТ, у тому числі й положення міжнародних договорів, що регулюють захист прав людини [11; 12; 13].

Ми погоджуємося з думкою вчених про врахування норм міжнародного публічного права при тлумаченні норм права СОТ. При цьому вважаємо за потрібне, звернути увагу на такі аргументи, що підтверджують нашу точку зору:

1) група експертів і Апеляційний орган у своїх рішеннях вказують на те, що ст. 7 Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок 1994 р. включає в себе загальні принципи права, звичаєве міжнародне право, і «не-СОТ договори» [14];

2) ст. 3.2 цієї домовленості закріплює положення про те, що охоплені угоди повинні бути розтлумачені «...відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права» [10];

3) угоди СОТ є договорами міжнародного публічного права, які за визначенням

не можуть бути застосовані незалежно від інших норм міжнародного публічного права.

Отже, вищенаведене підтверджує думку про те, що в торговельній політиці країн-членів СОТ і в торговельних суперечках, можуть і повинні використовуватися положення міжнародного публічного права при тлумаченні норм Пакету СОТ.

Аналізуючи питання впливу права Світової організації торгівлі на дотримання соціальних та економічних прав людини, зазначимо, яких саме прав людини міжнародна торгівля може стосуватися: право на здоров'я, право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, права у сфері праці.

Зокрема, одним з основних соціальних прав людини, яке може опинитися під загрозою в системі СОТ, є *право на здоров'я*. Товари для здоров'я, зокрема, основні лікарські засоби є особливо взаємозалежні від забезпечення права інтелектуальної власності, що регулюється Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 р. (Угодою ТРІПС). Оскільки це право може серйозно ускладнити доступ до них. Безпосереднє відношення до проблеми охорони здоров'я мають норми Угоди ТРІПС, що впорядковують питання патентів у рамках СОТ. Угода ТРІПС обмежує доступ до ліків і медичного обладнання таким чином:

1) *доступність ліків і зростання цін на них* – Угода ТРІПС вимагає від членів СОТ однаково захищати патентами всі сфери технологій, тобто країни повинні видавати патент на фармацевтичну продукцію, процеси строком на 20 років. Патент надає його власнику виключні права у перешкоджанні третім сторонам, які не мають дозволу власника, виробляти, використовувати, пропонувати до продажу, продавати або імпортувати для цих цілей зазначений продукт. Такі положення сприяють створенню монополій, що призводить до зростання цін на медикаменти та зменшує кількість їх закупівель або припиняє закупівлі;

2) *виробництво генериків* (непатенто-

ваних лікарських препаратів, які є копією або аналогом оригінального препарату, на діючу речовину якого закінчився термін патентного захисту) – для членів СОТ, які характеризуються відповідним технічним потенціалом для виробництва лікарських засобів у формі генериків, Угода ТРІПС передбачає обмеження на проведення інженерного аналізу, збільшуючи період очікування для отримання дозволу на виробництво генериків до закінчення терміну патентного захисту;

3) *стимулювання наукових досліджень* – наявність патентного захисту дало потужний поштовх розвитку фармацевтичної промисловості в розвинених країнах, забезпечивши необхідними стимулами організацію подальших досліджень. Такий механізм патентного захисту, як Угода ТРІПС, не стимулює проведення першочергових досліджень у галузі захворювань, на які в основному хворіють бідні верстви населення.

Іншим суттєвим негативним впливом права СОТ є проблема дотримання *права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування*. Порушення цього права може здійснюватися в результаті прямої дії держав-членів СОТ, що ратифікували Угоду про сільське господарство 1994 року. У країнах, що розвиваються, завжди використовувався цілий комплекс заходів щодо забезпечення безпеки харчових продуктів та інших завдань аграрного розвитку. Однак склад і практика реалізації окремих розділів Угоди про сільське господарство 1994 р. (особливо норми у сфері тарифів, підтримки вітчизняних виробників та експортних субсидій) спричинили звуження можливостей використання заходів державного впливу. Ця обставина вплинула по-різному на членів СОТ, що відносяться до країн, що розвиваються, залежно від того, чи є вони країнами імпортерами або експортерами продовольства. Неоднаково впливають норми цієї угоди й на положення в тих країнах, де аграрна продукція становить значну частку зовнішньої торгівлі, а також у тих країнах, які не залежать від імпорту значного

обсягу продовольства, однак для яких характерні істотні обсяги торгівлі товарною аграрною продукцією. Беручи до уваги таку дію Угоди про сільське господарство 1994 р., вважаємо можливим перерахувати наслідки негативного впливу на дотримання права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування:

1) *зростаючий дефіцит торгового балансу* продовольства в країнах, що розвиваються – при стрімких темпах розвитку зовнішньої торгівлі зростає залежність країн, що розвиваються, від імпорту продовольства. Це впливає на занепад національного виробництва продовольства, неможливість збільшення експорту і залежність від імпорту. Скорочення або припинення національного виробництва за рахунок заміни імпортом може знизити доступність продуктів харчування в довгостроковій перспективі, особливо якщо імпорт скоротиться;

2) *зростання цін продуктів харчування* – поступова лібералізація цін на продовольство збільшує доступність ринків промислово розвинутих країн для країн, що розвиваються, однак одночасно спричиняє втрату деяких переваг. Результатом зменшення субсидій є забезпечення чистої конкуренції на міжнародних ринках, що призводить до зростання цін на сільськогосподарські товари або/і зменшення вітчизняної продукції [15].

На нашу думку, погіршення стану вітчизняного виробництва продовольства внаслідок лібералізації торгівлі досить сильно позначається на забезпеченні доступності харчових продуктів, соціальних зв'язках у сільських громадах, рівні доходів, зайнятості, статусі жінок тощо.

Наступними правами людини, що падають під негативний вплив правової системи СОТ, є економічні, а саме *права у сфері праці*. Втрата роботи у зв'язку з посиленням іноземної конкуренції внаслідок лібералізації торгівлі може поставити під загрозу виживання місцевого населення. Слід нагадати, що в преамбулі Угоди про заснування СОТ 1994 р. визначається, що відносини країн-членів СОТ

«...в галузі торгівлі та економічного підприємництва повинні бути спрямовані на підвищення рівня життя, забезпечення повної зайнятості й значного та постійного зростання реального доходу й ефективного попиту» [16]. Тому при застосуванні норм права СОТ слід керуватися цим положенням, зокрема, щодо повної зайнятості та підвищення рівня життя, які можуть розглядатися як такі, що значною мірою включають права у сфері на праці в праві СОТ.

Слід відзначити, що ідея необхідності гарантування трудових прав була сформульована в 1996 р., коли профспілкові організації до проведення першої Конференції на рівні міністрів країн-членів СОТ у 1996 р. наполягали на включення до Пакета СОТ захисного зауваження щодо основних прав у сфері праці. Світова організація торгівлі виходить з позиції, що кожна її держава-член повинна неухильно дотримуватися прав у сфері праці, закріплених Декларацією МОП основних принципів і прав у сфері праці 1998 р.: забезпечення

свободи об'єднання та права на ведення колективних переговорів, гарантування дієвої відмови від примусової праці, заборона дитячої праці та недопущення дискримінації в галузі праці [17].

Висновки

Отже, з огляду на вищевикладене можна констатувати, що країни-члени СОТ, формуючи торговельні правові документи, не намагалися створити своє окреме ставлення до прав людини. У процесі заснування Світової організації торгівлі питання включення конкретних прав людини, у тому числі соціальних та економічних, не бралось до уваги, оскільки не було першочерговим завданням. При цьому учасники СОТ надали правам людини в більшості випадків універсального значення. Незважаючи на певні позитивні зрушення в межах СОТ, усе ж принципи лібералізації міжнародної торгівлі, що залишаються основою права цієї організації, багато в чому не відповідають визнаним міжнародною світовою спільнотою стандартам прав людини.

Список використаних джерел

1. Бекетов Н.В. Глобализация как процесс формирования информационно-экономического пространства : социальные аспекты развития мировой и национальной экономических систем / Н.В. Бекетов // Век глобализации, 2009. – № 1. – С. 28-32.
2. Aaronson Susan A. Seeping in Slowly: how human rights concerns are penetrating the WTO // World Trade Review, Vol. 6, 2007. – № 3. – P. 416.
3. Jones Kent. The WTO core agreement, non-trade issues and institutional integrity // World Trade Review, Vol. 1, 2002. – № 3. – P. 261, 266.
4. Kelly J. Patrick. Judicial Activism at the World Trade Organization: Developing Principles of Self-Restraint // Northwestern Journal of International Law & Business, Vol. 22, 2002. – PP. 354-355.
5. Finger Michael J. Implementing the Uruguay Round Agreements: Problems for Developing Countries // The World Economy, Vol. 24, 2001. – № 9. – PP. 1104-1107.
6. Petersmann Ernst-Ulrich . The WTO Constitution and Human Rights // Journal of International Economic Law, Vol. 3, 2000. – № 1. – P. 19.
7. Petersmann Ernst-Ulrich. Bridging Foundations, Human Rights and International Trade Law: Defining and Connecting the Two Fields, in: Thomas Cottier, Joost Pauwelyn, Elisabeth Bürgi // Human Rights and International Trade, Oxford University Press, Oxford, 2005. – PP. 29-94.
8. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 30 жовтня 1947 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 29-89.
9. Cleveland Sarah H. Human Rights Sanctions and International Trade: a Theory of Compatibility // Journal of International Economic Law, Vol. 5, 2002. – № 3. – P. 133.
10. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок від 15 квітня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 29-89.
11. Lorand Bartels. Applicable Law in WTO Dispute Settlement Proceedings // Journal of World Trade, Vol. 35, 2001. – № 3. – PP. 499-519.

12. *Marceau Gabrielle*. WTO Dispute Settlement and Human Rights // *European Journal of International Law*, Vol. 13, 2002. – № 4. – PP. 753-814.

13. *Pauwelyn Joost*. Human Rights in WTO Dispute Settlement, in: Thomas Cottier, Joost Pauwelyn and Elisabeth Bürgi // *Human Rights and International Trade*, Oxford University Press, Oxford, 2005. – PP. 205-231.

14. Canada – Term of Patent Protection, Appellate Body Report adopted by DSB, WT/DS170/AB/R (Sep. 18, 2000).

15. Agriculture, Trade and Food Security: Issues and Options in the WTO negotiations from the perspective of the developing countries. Vol. 1, FAO, Rome, 2000.

16. Угода про заснування СОТ від 15 квітня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 48. – С. 970.

17. Декларація МОП основних принципів та прав у сфері праці 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Public